

ЭКСПОРТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ — ХУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ
ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШ ОМИЛИ СИФАТИДА.

Shamusarova Dilmira Abdumalikovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu maqola eksportni oshirish orqali mintaqa iqtisodini ko'tarishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlarini o'rganadi. Bu tadqiqot – mintaqa iqtisodini o'stirishda eksportni oshirish muhim va hal qiluvchi ro'l o'ynashiga e'tibor qaratadi. Eksport – bozor iqtisodiyotini yanada kuchaytiradigan, mintaqa iqtisodini ko'proq o'stiradigan omil sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: eksport, mintaqa iqtisodi, bozor iqtisodiyoti, omil, tashqi savdo.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы и практические подходы к повышению экономики региона за счёт увеличения экспорта. Исследование акцентирует внимание на том, что рост экспорта играет важную и решающую роль в развитии региональной экономики. Экспорт анализируется как фактор, способствующий укреплению рыночной экономики и более интенсивному экономическому росту региона.

Ключевые слова: экспорт, региональная экономика, рыночная экономика, фактор, внешняя торговля

Annotation: This article explores the theoretical foundations and practical approaches to boosting the regional economy through increased exports. The study emphasizes the crucial and decisive role of export growth in enhancing the regional economy. Export is analyzed as a factor that strengthens the market economy and further stimulates regional economic development.

Keywords: export, regional economy, market economy, factor, foreign trade.

Тадқиқот методологияси

Ушбу тадқиқотда тизимли таҳлил, таҳлил ва умумлаштириш, қиёсий таҳлил ҳамда гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилди.

Кириш. Тадқиқот кўплаб эмпирик маълумотлар ва илмий ишларга асосланган бўлиб, экспорт фаолиятининг иқтисодий ривожланишда ҳал қилувчи ўрин тутишини тасдиқлайди. Мазкур тадқиқотларда экспортнинг иқтисодий диверсификацияни рағбатлантириш ва миллий ҳамда минтақавий иқтисодиётни барқарорлаштиришдаги роли, янги бозорларни ўзлаштириш орқали амалга ошишига алоҳида эътибор қаратилган.

Ишлаб чиқариш қувватлари экспорт салоҳиятини ошириш омилларидан бири сифатида ҳисобланади ва у инвестиция жараёнларини тезлаштириш ҳамда иқтисодиётда илмий-техник тараққиётни рағбатлантиришга хизмат қилади.

2022 йилнинг биринчи чорагида Ўзбекистон экспорти 2,4 баробарга ошиб, 5,7 миллиард АҚШ долларига етди. Экспорт тузилишидаги улушнинг катта қисми олтин савдосига тўғри келди. Олтинсиз ҳисоблаганда экспорт 15,8% га ўсди. Ташқи савдо айланмаси 13,1 миллиард долларни ташкил этди, шундан 5,7 миллиард доллари экспорт (2021 йилнинг январь-мартига нисбатан 138,7% ўсиш), 7,4 миллиард доллари импорт (44,6% ўсиш)⁴.

Ташқи савдо балансида 1,6 миллиард долларлик тақчиллик қайд этилди, бу 2021 йилнинг шу давридаги 2,7 миллиард доллар билан солиштирганда учдан бирга камайган.

2022 йил январь-март ойларида экспорт қилувчи субъектлар сони 3658 тани ташкил қилди, бу эса Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, олтинсиз экспорт ҳажмини 2,8 миллиард долларгача етказиш имконини берди, яъни 2021 йилнинг шу даврига нисбатан 15,8% кўп.

Экспорт тузилмасида саноат маҳсулотларининг улуши 19% (1,09 млрд доллар), озиқ-овқат ва тирик ҳайвонлар – 4,9% (281,8 млн доллар), кимёвий ва шунга ўхшаш маҳсулотлар – 4,3% (246 млн доллар)ни ташкил этди.

2021 йилнинг дастлабки уч ойида саноат маҳсулотлари экспорти 19,9% га, металл буюмлар 85% га, нometалл маҳсулотлар 30% га, ип ва матолар 20,8% га ошди. Озиқ-овқат маҳсулотлари экспорти 23% га, кимёвий маҳсулотлар 7,6% га ўсди. Шу билан бирга, автомобиль экспорти икки баробардан кўпроқ камайди.

Бугунги кунда Ўзбекистон дунёдаги 160 та давлат билан савдо муносабатлари ўрнатган. Энг йирик ташқи савдо айланмаси Қитой (16,6%), Россия (14,2%), Қозоғистон (7,5%), Туркия (5,9%), Жанубий Корея (4,8%), Германия (2,9%) ва Қирғизистон (1,7%) билан қайд этилган.

Январь–август ойларида мамлакатдаги экспортёрлар сони 5 527 нафарга етди, улар томонидан (олтин экспортдан ташқари) 7 891,4 миллион АҚШ доллари миқдорида товар ва хизматлар экспорт қилинди. Бу 2020 йилнинг шу даврига нисбатан 36,0% кўпроқдир.

2021 йилнинг январь–август ойлари якунлари бўйича Ўзбекистоннинг асосий экспорт шериклари Қытай Халқ Республикаси (жами экспорт ҳажмининг 17,0%) ва Россия Федерацияси (13,7%) бўлди. Экспортда мазкур етти йирик давлатнинг умумий улуши 64,0% ни ташкил этди.

Шунингдек, хизматлар импорти 529,7 миллион АҚШ долларини (умумий тузилманинг 7,2%) ташкил қилди, бу 2021 йилнинг январь-мартига нисбатан 46,4% га кўпдир.

Номонетар олтинсиз товарлар экспорти ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 23% га кўпайиб, 1,9 миллиард долларни ташкил этди.

Экспорт тузилмаси (фоизларда):

⁴ <https://www.gazeta.uz/oz/2022/04/21/export-import/>

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

VIII son, Iyul

Кўрсаткич	2018	2019
Ташқи савдо айланмаси	100,0	100,0
Экспорт	41,9	41,8
Экспорт тузилмаси	100	100
Пахта толаси	1,6	1,6
Озиқ-овқат маҳсулотлари	7,8	8,8
Мевали-сабзавот маҳсулотлари	6,3	6,9
Энергия ресурслари ва нефть	19,1	14,5
Қора металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	2,3	1,7
Рангли металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	6,1	5,4
Машиналар ва ускуналар	1,5	2,5
Трикотаж ва тўқимачилик маҳсулотлари	9,3	9,3
Олтин	20,8	28,3
Хизматлар	21,9	19,7
Шундан,: саёҳатлар	7,4	7,5
Бошқалар	3,1	3,3 ⁵

Давлат божхона қўмитаси маълумотларига кўра, йил бошидан 30 сентябргача товарлар экспорти ҳажми ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 25,5% га ошган. Товарлар экспорти ҳажмида сезиларли ўсиш Самарқанд (35,5%), Андижон (35,3%), Қашқадарё (29,2%) ва Наманган (29,1%) вилоятларида қайд этилган. Ташқи савдо умумий ҳажмида экспорт 5,7 миллиард долларни ташкил этди (2021 йил январ–мартга нисбатан 138,7% ўсиш, яъни 2,4 баробар), импорт эса 7,4 миллиард долларни ташкил этди (44,6% ўсиш).

Экспортни ривожлантириш ҳудудий иқтисодиётларнинг ўсишида ҳал қилувчи аҳамият касб этади, чунки у иқтисодий ўсиш ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Экспортни ривожлантириш жараёни фақат товарларни халқаро бозорда сотиш қобилиятини оширишни эмас, балки корхоналарнинг бу бозорларда муваффақиятли фаолият юритиши учун зарур бўлган стратегик режалаштиришни ҳам ўз ичига олади⁶.

Муваффақиятли экспорт фаолияти янги иш ўринлари яратилиши, аҳоли даромадлари ошиши ва турмуш даражасининг юксалишига хизмат қилади. Бундан

⁵ www.stat.uz– O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi

⁶ Shin-ichi, Fukuda., Yoshifumi, Kon. (2012). Macroeconomic impacts of foreign exchange reserve accumulation: Theory and international evidence. Research Papers in Economics, doi: 10.4337/9780857933355.00014

ташқари, экспортнинг ривожланиши корхоналарга янги халқаро бозорларга кириш имконини беради ва даромадларни диверсификация қилиш орқали бозорларни кенгайтиради. Бундай диверсификация иқтисодий ноаниқлик шароитида жуда муҳим, чунки у ички бозорларга боғлиқлик билан боғлиқ хатарларни юмшатишга ёрдам беради.

Экспортнинг ҳудудий ўсишга ижобий таъсири, шунингдек, халқаро бозорларга чиқишдаги бошланғич тўсиқларни енгиб ўтишда бизнесга молиявий кўмак берадиган экспорт молиялаштиришининг аҳамияти билан ҳам белгиланади. Савдо маълумотларини таҳлил қилиш экспортни ривожлантиришнинг яна бир муҳим жиҳатидир, чунки у ҳудудларга глобал бозордаги тенденциялар ва имкониятларни аниқлаш имконини беради. Савдо статистикаси орқали рақобатбардошлик позицияларини тушуниш ҳудудларга экспорт стратегияларини бозор талабига мослаштиришга ёрдам беради.

Бундан ташқари, экспортни бошқариш хизматлари ва халқаро савдо бўйича консультантлар профессионал маслаҳатлар бериш орқали экспорт амалиёти самарадорлиги ва талабларга мослигини таъминлайди, ҳудудий бизнесни халқаро фаолиятида қўллаб-қувватлайди. Савдо тадбирларида иштирок этиш эса ҳудуднинг экспорт салоҳиятини анча ошириши мумкин, чунки бу тадбирлар экспорт қилувчилар учун бизнес ва тармоқ алоқаларини ривожлантириш имкониятларини яратади. Бу тадбирлар маҳсулотларни тақдим этиш ва эҳтимолий харидорлар билан алоқалар ўрнатиш учун платформа бўлиб хизмат қилади ва шу орқали бозор истиқболларини кенгайтиради ҳамда иқтисодий барқарорликни мустаҳкамлайди.

Экспортни ривожлантириш ҳудудий иқтисодиётларнинг рақобатбардошлигини ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишини оширишнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Экспорт фаолияти учун қулай муҳит яратиш ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига ҳисса қўшади.

Экспорт фаолияти миллий ва ҳудудий иқтисодиётни ривожлантиришда ҳал қилувчи аҳамият касб этади, чунки у иқтисодий ўсиш ва янги иш ўринлари яратилишининг катализатори ҳисобланади. Экспорт савдо компаниялари тўғрисидаги Қонун АҚШда Ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар экспортини рағбатлантиришда муҳим рол ўйнаётган Экспорт савдо компанияларини (ЕТС) ташкил этишга замин яратди.

Экспортга асосланган ўсиш концепцияси иқтисодий ривожланишни рағбатлантиришда экспорт ҳажмини ошириш муҳимлигини таъкидлайди. Экспорт фаолиятини кенгайтиришга эътибор қаратган ҳолда, мамлакатлар ўз ишлаб чиқариш салоҳиятидан янги бозорларга чиқиш учун фойдаланишлари мумкин, бу эса иқтисодий диверсификация ва барқарорликка олиб келади. Бу муаммо айниқса кичик ва ўрта корхоналар устунлик қилувчи тўқимачилик ва тикувчилик саноати учун долзарбдир: экспорт уларнинг тирикчилиги ва ривожланиши учун муҳим шарт бўлиб, улар учун катта фойда келтириши мумкин. Савдо вазирлиги ҳисоб-китобларига кўра,

ушбу тармоқлардаги тахминан 20 000 кичик, экспорт қилмайдиган корхоналар жаҳон бозорида рақобатлашиш салоҳиятига эга бўлиб, бу етарлича фойдаланилмаётган имкониятлар мавжудлигини кўрсатади⁷.

Шу билан бирга, экспортнинг бандликка таъсирини ҳам эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Экспорт фаолияти маҳаллий иқтисодиётда иш ўринлари яратилиши ва иш ҳақи даражаси ошиши билан боғлиқ бўлиб, соғлом иқтисодий муҳит вужудга келишини таъминлайди. Корхоналар экспорт фаолияти билан шуғулланган сари, ишчи кучига бўлган эҳтиёж ортиб боради. Бу динамикани экспорт хизматлари ва рағбатлантирувчи дастурлар қўллаб-қувватлайди. Бундан ташқари, қўшимча қиймат занжири бўйлаб глобал интеграция мамлакатларга маҳсулот ишлаб чиқариш ва тарқатишда иштирок этиш имконини беради, экспорт имкониятларини кенгайтиради ва иқтисодий ўзаро боғлиқликни кучайтиради. Бу ўзаро боғлиқлик айниқса ривожланаётган мамлакатлар учун муҳим, чунки у экспорт портфелини диверсификация қилиш ва чекланган маҳсулотларга боғлиқликни камайтириш имконини беради.

Экспорт иқтисодий ривожланишнинг асосий элементи бўлиб, ўсиш, янги иш ўринлари яратиш ва бозорларни диверсификация қилишга ҳисса қўшади. Экспортга йўналтирилган ўсиш бўйича стратегик ёндашув ишлаб чиқиш билан бир қаторда, экспорт қилувчиларни қонунчилик жиҳатидан қўллаб-қувватлаш (ЭТЦ) мамлакатларга ўз тармоқларининг, айниқса тўқимачилик ва тикувчилик соҳаларининг салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш имконини беради ҳамда барқарор миллий ва ҳудудий иқтисодиётларни шакллантиришга ҳисса қўшади.

Экспорт ҳисобига валюта тушумларининг ўсиши макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Агар мамлакат муваффақиятли равишда валюта маблағларини жалб қила олса, у миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш учун зарур бўлган валюта захираларини кўпайтириши мумкин. Бу захиралар нафақат ташқи шоклардан ҳимоя воситаси бўлиб хизмат қилади, балки ташқи қарз мажбуриятларини бажаришга ёрдам беради, шу орқали барқарор иқтисодий муҳитни таъминлайди⁸.

Экспорт ўсиши ва ички иқтисодий фаоллик ўртасидаги боғлиқлик ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Экспорт қўлами кенгайган сари ички ишлаб чиқариш имкониятлари рағбатлантирилади ва бу кейинчалик ички бозорда тадбиркорлик фаоллигининг кенгайишига олиб келади. Бундай динамика айниқса ривожланаётган мамлакатларда яққол намоён бўлади, чунки савдо либераллашувига қаратилган сиёсат иқтисодий ўсишга жиддий таъсир кўрсатган. Эмпирик тадқиқотлар экспорт ўсиши билан ялпи ички маҳсулотнинг

⁷ Paolo, Vitale. (1999). Foreign Exchange Intervention and Macroeconomic Stability. Social Science Research Network

⁸ Olayinka, Olufisayo, Akinlo. (2015). Impact of Foreign Exchange Reserves on Nigerian Stock Market. The International Journal of Business and Finance Research, 9(2):69-76.

(ЯИМ) ҳар бир киши ҳиссасига тўғри келадиган қисми ўртасида мустаҳкам боғлиқлик мавжудлигини кўрсатган, яъни экспортнинг ошиши иқтисодий фаоллик ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Экспорт ҳажмининг кўпайиши нафақат ички ишлаб чиқаришни ривожлантиради, балки янги ишлаб чиқариш тармоқларининг вужудга келишини ҳам рағбатлантиради. Шу тариқа, экспорт ҳажмини ошириш маҳаллий ишлаб чиқариш салоҳиятини кучайтириш, тадбиркорликни кенгайтириш ҳамда янги тармоқларни шакллантириш учун кучли катализатор сифатида хизмат қилади. Экспорт мамлакатларга ташқи бозорларда турли маҳсулот ва хизматларни сотиш орқали ўз иқтисодий базасини кенгайтириш имконини беради. Бундай диверсификация иқтисодиётни барқарорлаштирибгина қолмай, балки уни жаҳон бозоридаги талаб ва таклиф ўзгаришларига мослашиш қобилиятини ҳам оширади⁹.

Экспортга мўлжалланган маҳсулот ва хизматлар турини кенгайтириш мамлакатларга халқаро бозордаги нархлар ўзгаришидан келиб чиқадиган хавф-хатарларни юмшатишга ёрдам беради. Бу айниқса экспорт номенклатураси тор бўлган ривожланаётган мамлакатлар учун жуда муҳим, чунки нархлар пасайиши иқтисодий барқарорсизликка олиб келиши мумкин. Экспортни диверсификация қилиш янги даромад манбаларини яратиб, иқтисодий ўсиш ва барқарорликни таъминлайди. Бундай диверсификацияга эришишда ташқи бозорларга чиқиш ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Савдо очиклиги, яъни мамлакатнинг бошқа давлатлар билан эркин савдода иштирок даражаси, янги бозорларга киришни енгиллаштиради ва экспорт имкониятларини кенгайтиради¹⁰.

Бундай динамика экспорт тадбиркорлигига (ЕОВ) йўналтирилган хулқ-атвор моделлари контекстида айниқса яққол кўринади. Бундай компаниялар хорижий бозорларда самарали маркетинг фаолиятини амалга ошириб, ички бозорда ҳам рақобатбардошлигини оширмоқда.

Бозорга йўналтирилган хулқ-атвор ҳам айти пайтда жуда муҳим. Маҳсулот ёки хизматлар билан боғлиқ бозор эҳтиёжларини англаб етиш ва унга мос равишда жавоб беришга қаратилган компаниялар тадбиркорлик фаоллигидан кўпроқ самара олади ва бу уларнинг экспорт натижаларини яхшилади. Бозорга мослашув, фаол хулқ-атвор ва рақобатбардош қатъиятнинг уйғунлиги компанияларга экспорт бозорларидаги имкониятлардан самарали фойдаланиш имконини беради. Бу жараёнлар компанияларга халқаро савдо мураккаблиklarини енгиб ўтишда ёрдам беради.

Рақобат, инновация ва экспорт фаоллиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик тадбиркорлик учун қулай муҳит яратади. Маҳаллий ишлаб чиқарувчилар экспорт

⁹ Hamna, Ahmed., Naved, Hamid. (2014). Patterns of Export Diversification: Evidence from Pakistan. Lahore Journal of Economics, 19:307-326. doi: 10.35536/LJE.2014.V19.ISP.A13

¹⁰ Heiko, Hesse. (2008). Export diversification and economic growth. WB Publications, 1-36.

бозори босимига жавобан инновацион ёндашувларни жорий этиб, нафақат фаолияти самарадорлигини оширадилар, балки кенг иқтисодий тизимга ижобий ҳисса қўшадилар¹¹.

Экспорт орқали қўшимча даромад манбаларининг шаклланиши иқтисодий самарадорликни ошириш ва ички бозордаги талаб ва таклиф мувозанатини сақлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Маҳсулот ва хизматларни экспорт қилиш ишлаб чиқарувчилар ҳамда тегишли корхоналар учун янги даромад оқимларини шакллантиради, бу уларнинг рентабеллигини оширибгина қолмай, балки умумий иқтисодий ўсишга ҳам хизмат қилади. Бундай жараён айниқса меҳнат ҳақи паст бўлган мамлакатлар учун муҳим, чунки экспортга йўналтирилган иш ўринларининг яратилиши бандликни ошириш ва ишчилар даромадини кўпайтиришга ёрдам беради.

Экспортни кенгайтириш мамлакатларга халқаро бозорларга чиқиш ҳамда иқтисодий фаолликни диверсификация қилиш имконини берадиган муҳим даромад механизми ҳисобланади. Янги географик бозорларга чиқиш экспортёрларга янги миқдорлар базасини жалб қилиш имконини беради, бу эса даромад салоҳиятини ошириб, ички бозорда талаб ва таклиф барқарорлигини таъминлайди. Бундай диверсификация ташқи бозордаги нархлар ўзгарувчанлигига бўлган заифликни камайтиради ва барқарор иқтисодий муҳитни шакллантиради¹².

Шунингдек, экспортнинг кенгайиши туфайли юзага келадиган ташқи савдо баланси профицити ҳукуматларга ички инвестицияларни рағбатлантирувчи экспансионист сиёсат юритиш имконини беради. Бу эса ижобий “қайтар алоқа” механизминини ишга солади: инвестициялар ўсиши самарадорлик ва ишлаб чиқариш қobiliятини оширади, натижада иқтисодий ўсиш янада кучаяди.

Экспорт фаоллиги ва даромад орттириш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик иқтисодий самарадорлик ва барқарорликка эришиш учун асосий шарт ҳисобланади. Экспорт орқали янги даромад манбаларини рағбатлантириш орқали мамлакатлар ўз иқтисодий барқарорлигини таъминлаши, талаб ва таклиф мувозанатини сақлаши ҳамда узлуксиз иқтисодий ўсишни таъминлаши мумкин.

Ишлаб чиқариш ихтисослашуви ва самарадорлигини экспорт орқали оширишнинг асосий йўналишлари

Умуман олганда, экспорт иқтисодиётда ишлаб чиқариш ихтисослашуви ва самарадорлигини оширишнинг муҳим механизми сифатида хизмат қилади. Ресурсларни самарали фаолият кўрсатаётган корхоналарга қайта тақсимлаш, нисбий устунликлардан фойдаланиш ва савдо очиклигини таъминлаш орқали мамлакатлар

¹¹ Jerry, Haar., Jerry, Haar., Marta, Ortiz-Buonafina. (2001). The Role of Entrepreneurial Characteristics and the Export Firm. Social Science Research Network, doi: 10.2139/SSRN.272073

¹² Tomasz, Białowas. (2015). Otwartość handlowa i dywersyfikacja eksportu a wzrost gospodarczy w latach 1995–2011. 47(2):17-26. doi: 10.17951/H.2013.47.2.17

ишлаб чиқариш ҳажми ва иқтисодий ўсишда сезиларли натижаларга эришиши мумкин.

Экспорт фаолияти орқали ихтисослашувни чуқурлаштириш маҳаллий даражада ишлаб чиқариш имкониятлари ва тармоқларнинг ривожланишини кенгайтириб боради. Ҳудудлар маълум маҳсулот ёки хизматларга ихтисослашар экан, маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ўз ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш учун рағбат оладилар. Бундай ихтисослашув ишлаб чиқарувчиларга ўз маҳорат ва технологияларини ривожлантиришга имкон яратибгина қолмай, балки маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш муҳитини яратиб, барқарор иқтисодий фаолликка хизмат қилади¹³.

Ушбу контекста экспортни диверсификация қилиш жараёни ҳал қилувчи ўрин тутади. Экспорт қилинувчи товар ва хизматлар турини кенгайтириш орқали минтақалар меҳнат ва капитал сармояларининг рентабеллигини оширишга эришиши мумкин. Бундай диверсификация халқаро бозорлардаги нархлар тебранишларига нисбатан таасирчанликни камайтиради, бу эса айниқса хом ашё экспортига йўналтирилган ривожланаётган иқтисодиётлар учун долзарб ҳисобланади. Шунингдек, мутахассислашув даражаси ошган сари ишлаб чиқарувчилар ўз маҳсулотларининг сифатига эътибор қаратиб, жаҳон бозорида рақобатбардошлигини янада мустаҳкамлаш имконига эга бўладилар.

Экспорт фаолияти айниқса қуйидаги муҳим жиҳатлар орқали аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини яхшилашда муҳим ўрин тутади, чунки у меҳнат талаб кўп бўлган тармоқларда иш ўринлари яратилишига хизмат қилади:

- Экспорт даражаси ва меҳнатга бўлган талаб
- Таъсирнинг ижтимоий аҳамияти
- Ташқи бозорлар талабига мос кадрлар тайёрлаш
- Бевосита иш ўринлари яратилиши
- Билвосита иш ўринлари яратилиши
- Бандлик даражасини ошириш¹⁴

Экспорт меҳнатга талаб шаклланишида ҳал қилувчи ўрин тутади, айниқса қишлоқ хўжалиги, енгил саноат ва қўл меҳнатига асосланган тармоқларда. Бу тармоқлар ишлаб чиқариш жараёнида инсон меҳнатига юқори даражада боғлиқлиги билан ажралиб туради ва иш ўринлари яратилишига катта ҳисса қўшади.

Масалан, қишлоқ хўжалиги сектори маҳсулот етиштириш, уни қайта ишлаш ва тарқатиш каби бир неча босқичларни қамраб олади, ва уларнинг барчаси катта меҳнат сарфи талаб қилади. Меҳнатталаб ишлаб чиқариш хусусияти айниқса экспортга

¹³ Edward, K., Y., Chen. (1980). Export expansion and economic growth in some Asian economies : a simultaneous-equation model. 284-293. doi: 10.1007/978-1-349-04063-6_13

¹⁴ Luis, Ignacio, Argüero. (2015). Regional exports and employment creation : the case of Argentina. 79-89. doi: 10.15027/39221

йўналтирилган иқтисодиётлар учун муҳим, чунки қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига талаб овқат маҳсулотларини қайта ишлаш каби боғлиқ тармоқларда бандликни оширишига олиб келади. Енгил саноат одатда камроқ капитал талаб қилади ва истеъмол товарларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган бўлиб, бу меҳнатга бўлган талабни оширади. Бу тармоқлар одатда меҳнатталаб бўлиб, экспорт талабини қондиришга қодир ишчи кучига бўлган эҳтиёжни оширади. Шунингдек, мато саноати каби қўл меҳнатига асосланган тармоқлар инсон меҳнати билан узвий боғлиқ бўлиб, экспорт структурасидаги аҳамиятини кўрсатади. Бу тармоқлар ўртасидаги боғлиқлик экспорт фаолияти орқали иш ўринлари яратишдаги уларнинг муҳим ролини тасдиқлайди.

Экспорт орқали иш ўринлари яратишнинг асосий йўналишлари:

Ишлаб чиқаришдаги тўғридан-тўғри бандликдан ташқари, экспорт фаолияти логистика, сотув, маркетинг ва хизмат кўрсатиш соҳалари каби боғлиқ тармоқларда ҳам иш ўринлари яратилишига ёрдам беради. Масалан, логистика сектори экспорт фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун товарларни ташиш ва тарқатишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Экспортга йўналтирилган компаниялар ташқи талабни қондириш учун ўз фаолиятини кенгайтирар экан, улар қўллаб боғлиқ соҳаларда иш ўринлари яратилишига туртки беради.

Бундан ташқари, ушбу жараёнда халқаро ҳамкорлик орқали илғор технологияларни жалб қилиш муҳим ўрин тутаяди. Жаҳон ҳамкорлари билан ҳамкорлик маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга бозор эҳтиёжларига мос инновацияларни жорий этиш ва уларни маҳаллийлаштириш имконини беради. Маҳаллийлаштириш жараёни жорий этилаётган янгиликларнинг маҳаллий шароитларга мослигини таъминлайди, бу эса рақобатбардошликни оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Айниқса экспорт билан боғлиқ тармоқларда инновациялар жорий этилиши экспортда иштирок даражасини оширишга хизмат қилади. Бу инновациялар маҳсулот турини кенгайтирибгина қолмай, балки меҳнат унумдорлиги ва самарадорлигини ҳам оширади, бу эса жаҳон бозорида рақобат афзаллигини сақлаб қолиш учун зарурдир.

Шунингдек, технологик мослашув жараёни кўпинча давлат-хусусий шериклик асосида қўллаб-қувватланади, бу эса юқори ўсиш суръатига эга анъанавий бўлмаган тармоқларда жаҳон даражасидаги экспортчиларни ривожлантириш учун зарур ресурслар ва инфратузилмани яратиш имконини беради. Бундай шериклик билим ва ресурслар алмашинувини таъминлаб, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни инновацияларни самарали жорий этишга ундайди.

Экспорт фаолияти, технологик мослашув ва инновациялар ўртасидаги боғлиқлик кўп қирралидир. Рақобатни рағбатлантириш, илғор технологияларга етишимни осонлаштириш ва инновацияларни жорий этиш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчилар халқаро жараёнларга чуқур интеграциялашмоқда. Чунки бу омиллар компанияларни жаҳон бозори талабларига мос инновацияларни ишлаб чиқишга ундайди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, айниқса қишлоқ хўжалиги ва кон

саноатидаги инновациялар рақобатбардошликни сезиларли даражада ошириши мумкин. Бундай комплекс ёндашув нафақат иқтисодий ўсишни рағбатлантиради, балки кучайиб бораётган глобаллашув шароитида компанияларнинг бозордаги позициясини мустаҳкамлайди¹⁵.

Экспорт фаолиятида технология ва инновацияларни жалб қилишнинг асосий йўналишлари:

Экспорт минтақавий тараққиётга ижобий таъсир кўрсатувчи асосий омиллардан бири бўлиб, у қуйидаги йўналишларда таъсир кўрсатади:

- Чет эл сармояларини жалб этиш
- Минтақаларо иқтисодий номувофикликни камайтириш
- Минтақа иқтисодиёти барқарорлигини таъминлаш
- Минтақаларо ҳамкорликни мустаҳкамлаш

Экспортнинг минтақавий ривожланишга таъсири

Чет эл сармояларини жалб қилиш кўп қиррали вазифа бўлиб, минтақанинг иқтисодиётига салмоқли таъсир кўрсатади. Тўғридан-тўғри чет эл сармояларига таъсир этувчи асосий омиллардан бири — экспорт даражасидир, чунки у бозор салоҳияти ва иқтисодий барқарорликни намоён этиб, мамлакатнинг инвестициявий жозибadorлигини оширади. Кучли экспорт сектори хорижий инвесторларга товар ва хизматларга талаб мавжудлигини кўрсатиб, инвестиция келиб тушиш эҳтимолини оширади.

Жаҳон бозори талаб ва стандартларига мослашишда муваффақиятга эришиш учун Хоразм вилоятида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар халқаро стандартлар асосида сертификатланиши лозим. Бундай сертификатлар жуда муҳим бўлиб, маҳсулотнинг сифат ва хавфсизлик мезонларига мослигини тасдиқлайди, бу эса уни ташқи бозорга чиқариш имконини беради. Ушбу жараёнда сифат менежменти тизимларини жорий этиш ҳал қилувчи ўрин тутаетди, чунки улар маҳсулотнинг халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлайди ва шу орқали экспорт ҳажмини ва умумий рақобатбардошликни оширади. **Сифат менежментининг энг тан олинган тизимларидан бири – ISO 9000 стандартлари сериясидир, унга энг универсал стандарт – ISO 9001 киради. У сифатни таъминлаш бўйича намуна сифатида хизмат қилади: лойиҳалаш ва ишлаб чиқишдан тортиб, ишлаб чиқариш, ўрнатиш ва хизмат кўрсатишгача бўлган босқичларда.**

Экспорт жараёнидаги тўсиқлар ва уларнинг сабаблари
Экспорт салоҳияти юқори бўлишига қарамасдан, Хоразм вилояти ташқи бозорларга чиқишда жиддий тўсиқларга дуч келмоқда. Ушбу тўсиқларни бартараф этиш экспорт ҳажмини ошириш ва минтақанинг рақобатбардошлигини юксалтиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

¹⁵ Arbeitskreis, Konjunktur, Ostdeutschland. (2008). Ostdeutsche Wirtschaft: Kein aufholendes Produktionswachstum 2008 und 2009. 14(6):205-236.

Асосий тўсиқлар қаторига транспорт инфратузилмасининг етарли эмаслиги, логистика тизимларининг заифлиги ва экспорт жараёнларидаги кечикишлар киради. Транспорт воситаларининг етарли эмаслиги ва йўлга қўйилган тизимларнинг мавжуд эмаслиги товарлар ҳаракатига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиб, ташқи бозорларга чиқиш имкониятини чеклайди¹⁶. Бу ҳолат логистика инфратузилмасидаги камчиликлар билан янада оғирлашади ва экспорт операцияларини самарали амалга оширишни қийинлаштиради.

Логистика тизимларидаги камчиликлар нафақат кечикишларга, балки минтақанинг умумий рақобатбардошлигига ҳам салбий таъсир кўрсатиб, экспорт ҳажмини камайтиради. Хоразм вилоятининг экспорт салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш учун транспорт ва логистика инфратузилмасининг етарли ривожланмаганлиги ҳамда экспорт операцияларидаги кечикишлар билан боғлиқ тўсиқларни бартараф этиш лозим.

Ушбу соҳаларни такомиллаштириш минтақа рақобатбардошлигини ошириш, уни жаҳон бозорларига яхшироқ интеграция қилиш имконини беради, бу эса ўз навбатида экспорт ҳажмини ошириш ва иқтисодий ўсишга олиб келади. Тўсиқларни бартараф этиш нафақат маҳаллий хўжалик юритувчи субъектларга фойда келтиради, балки минтақанинг кенг қамровли иқтисодий ривожланишига ҳам ҳисса қўшади. Бундан ташқари, экспорт фаолиятини қўллаб-қувватлаш нафақат минтақада иқтисодий беқарорликка бардошни кучайтиради, балки маҳаллий корхоналар учун янги бозорлар очилишига ёрдам беради. Хоразм вилоятининг экспорт имкониятларини кенгайтириш орқали минтақавий иқтисодий ўсишга, аҳоли бандлиги ва турмуш даражасига сезиларли таъсир кўрсатиш имконияти яратилади. Натижада, экспортга йўналтирилган иқтисодий сиёсат стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш минтақа иқтисодий барқарорлигини ва унинг глобал рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Тадқиқот натижалари:

Экспорт тармоқларидаги ўзгарувчанликни ўрганиш мақсадида иқтисодиётнинг асосий тармоқларидаги динамика таҳлил қилинди. Диверсификация даражасини баҳолаш учун экспорт тармоқлари ва товарлар таркиби ҳамда уларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири чуқур ўрганилди. Экспорт ҳисобига тўғридан-тўғри ва билвосита яратилган иш ўринлари таҳлил қилинди. Шунингдек, ушбу иш ўринларининг асосий соҳалар — ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари бўйича тақсимооти кўриб чиқилди. Экспортдан тушган даромадларнинг миллий иқтисодиётда тақсимланиши ва

¹⁶ Holmurotov, F. S., Holmurotov, X. S., & Yakubova, Y. R. (2024). Assessment of the impact of agriculture on the regional socio-economic development. In E3S Web of Conferences (Vol. 548, p. 01003). EDP Sciences.

уларнинг ижтимоий инфратузилмани яхшилаш, жумладан, бандлик ва аҳоли турмуш даражасига ижобий таъсири ўрганилди.

Тадқиқотда экспорт фаолиятининг иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларини холис кўриб чиқишга қаратилган тасвирий ва сифатли таҳлил усулларида фойдаланилди. Экспортнинг қишлоқ хўжалиги, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги ўрнига алоҳида эътибор қаратилди.

Мураккаб ва етарлича ривожланган маҳсулотларни экспорт қилувчи мамлакатлар, айниқса ривожланаётган бозорларда, одатда тезроқ ривожланади. Чунки бундай маҳсулотлар кўп ҳолларда юқори қўшимча қийматга эга ишлаб чиқариш жараёнлари билан боғлиқ бўлади. Бу шундан далолат берадики, ишлаб чиқариш самарадорлиги ва мутахассислашувига экспортнинг мавжудлигидан ташқари, экспорт қилинаётган маҳсулотларнинг хусусияти ҳам таъсир қилади¹⁷.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/04/21/export-import/>
2. www.stat.uz– O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi
3. Shin-ichi, Fukuda., Yoshifumi, Kon. (2012). Macroeconomic impacts of foreign exchange reserve accumulation: Theory and international evidence. Research Papers in Economics, doi: 10.4337/9780857933355.00014
4. Paolo, Vitale. (1999). Foreign Exchange Intervention and Macroeconomic Stability. Social Science Research Network,
5. Olayinka, Olufisayo, Akinlo. (2015). Impact of Foreign Exchange Reserves on Nigerian Stock Market. The International Journal of Business and Finance Research, 9(2):69-76.
6. Hamna, Ahmed., Naved, Hamid. (2014). Patterns of Export Diversification: Evidence from Pakistan. Lahore Journal of Economics, 19:307-326. doi: 10.35536/LJE.2014.V19.ISP.A13
7. Heiko, Hesse. (2008). Export diversification and economic growth. WB Publications, 1-36.
8. Jerry, Haar., Jerry, Haar., Marta, Ortiz-Buonafina. (2001). The Role of Entrepreneurial Characteristics and the Export Firm. Social Science Research Network, doi: 10.2139/SSRN.272073
9. Tomasz, Białowąs. (2015). Otwartość handlowa i dywersyfikacja eksportu a wzrost gospodarczy w latach 1995–2011. 47(2):17-26. doi: 10.17951/H.2013.47.2.17
10. Edward, K., Y., Chen. (1980). Export expansion and economic growth in some Asian

¹⁷ Qodirov, A., Urakova, D., Amonov, M., Masharipova, M., Ibadullaev, E., Xolmurotov, F., & Matkarimov, F. (2024). The dynamics of tourism, economic growth, and CO2 Emissions in Uzbekistan: an ARDL approach. International Journal of Energy Economics and Policy, 14(6), 365-370.

economies : a simultaneous-equation model. 284-293. doi: 10.1007/978-1-349-04063-6_13

11. Luis, Ignacio, Argüero. (2015). Regional exports and employment creation : the case of Argentina. 79-89. doi: 10.15027/39221

12. Arbeitskreis, Konjunktur, Ostdeutschland. (2008). Ostdeutsche Wirtschaft: Kein aufholendes Produktionswachstum 2008 und 2009. 14(6):205-236.

13. Saribayevich, X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H., & Ruziyev, S. (2024). Analysis of factors affecting CO2 emissions: In the case of Uzbekistan. International Journal of Energy Economics and Policy, 14(4), 207-215.

14. Xolmurotov, F. S., Xolmurotov, X. S., & Yakubova, Y. R. (2024). Assessment of the impact of agriculture on the regional socio-economic development. In E3S Web of Conferences (Vol. 548, p. 01003). EDP Sciences.

15. Qodirov, A., Urakova, D., Amonov, M., Masharipova, M., Ibadullaev, E., Xolmurotov, F., & Matkarimov, F. (2024). The dynamics of tourism, economic growth, and CO2 Emissions in Uzbekistan: an ARDL approach. International Journal of Energy Economics and Policy, 14(6), 365-370.